

Koncept spontánnej autobiografie - Inšpirácia orálnej histórie folkloristikou / Concept of spontaneous autobiography - Inspiration of oral history by folkloristics

Hana Hlôšková

Abstrakt

Autobiografické naratívy a naratívne interview patria medzi tzv. egodokumenty, ako jeden z prameňov oral history. Metodológia oral history za ideálny model považuje tzv. naratívne interview. Príspevok charakterizuje výsledky folkloristiky na Slovensku k téme naratívnej interpretácie minulosti. Cieľom príspevku je tiež charakterizovať koncept *spontánnej autobiografie* a viesť ho do odborného diskurzu v rámci metodológie orálnej histórie. Tento koncept, vychádzajúci z empirických skúseností a teoretických záverov folkloristiky, kladie dôraz na osobnosť narátora a na jeho autentické sebavyjadrenie v čo najprirodzenejších rozprávačských situáciách. Poukazuje na princíp autentifikácie narátora, ktorý tematicky a žánrovo čo najslobodnejšie konštruuje naratívny obraz prežitej minulosti. Výskumník tak získava dáta o témach, obdobiach, postojoch, ktoré vo svojom rozprávanom životnom príbehu narátor považuje za relevantné a hodné naratívneho stvárnenia.

Abstract

Autobiographical narratives and narrative interviews are among the so-called egodocuments as one of the sources of oral history. The methodology of oral history considers the so-called narrative interview. The paper characterizes the results of folkloristics in Slovakia on the topic of narrative interpretation of the past. The aim of the paper is also to characterize the concept of spontaneous autobiography and to introduce it into professional discourse within the methodology of oral history. This concept, based on empirical experience and theoretical conclusions of folkloristics, emphasizes the personality of the narrator and his authentic self-expression in the most natural narrative situations. He points to the principle of narrator authentication, which thematically and genre-wise constructs the narrative image of the past as freely as possible. The researcher thus obtains data on topics, periods, attitudes, which in his narrated life story the narrator considers relevant and worthy of narrative representation.

Kľúčové slová: Orálna história; metodológia; folkloristika; spontánna autobiografia.

Key words: Oral history; methodology; folkloristics; spontaneous autobiography.

Úvod

Ako školením folkloristku, zaoberajúcu sa naratívnymi reprezentáciami minulosti, ma fenomény narativity, pamäti a osobnosti narátora - pamätníka celkom organicky priviedli na prelome 80. a 90. rokov k sústredenejšiemu záujmu o metodológiu orálnej histórie/oral history. S istým zjednodušením možno konštatovať, že vo vtedajších prelomových rokoch chystajúcich sa, a aj prebiehajúcich, politických zmien sa otvárali dvere novým bádateľským témam, novým metodológiám ich skúmania a interdisciplinárnym prístupom. Odklon od tzv. veľkých naratívov histórie a demokratizácia výkladu dejín orientáciou na každodennosť - na pamäť obyčajného človeka viedli k snahe pochopiť subjektívne postoje a motivácie aktérov, svedkov i obetí dejinných udalostí.¹

Autobiografické naratívy a naratívne interview patria medzi tzv. egodokumenty, ako jeden z prameňov oral history. I keď v prípade významných a výnimočných osobností slúžili aj ako podporný a doplňujúci prameň názorov a poznatkov k písaným prameňom, ako sú diáre, denníky, listy, novinové výstrižky, rukopisy rečí a preslovov, predsa sa skoro ukázalo, že oral history môže byť v niektorých prípadoch jediným zdrojom informácií o minulosti. Bolo to v prípade znevýhodnených, marginalizovaných a okrajových skupín spoločnosti (príslušníci všetkých druhov menšín) či tabuizovaných tém (holokaust, hnutie odporu ai.). Predstavovali, a nezriedka i dnes predstavujú, alternatívu k hlavnému prúdu verejného diskurzu či už vo vedeckom bádani alebo v prostriedkoch masovej komunikácie, zároveň však, ako upozorňuje M. Hroch: „Kolektívna pamäť celých generácií mohla byť produktom sociálnej disciplinácie, či už bola vedená riadene, cestou školskej a náboženskej výučby, či zdanlivo „slobodne“ - konsenzuálnymi mediálnymi manipuláciami“² a zároveň: „Rastúci počet občanov prestáva vnímať minulé sociálne a kultúrne procesy ako procesy s vlastnou štruktúrou a kauzalitou, ktoré vyúsťujú do ich vlastnej súčasnosti.“³ Aj časť historikov akoby rezignovala na sociálne funkcie historiografie, iní sú stotožnení s možnosťami historiografie ako nástroja politickej manipulácie pri legitimizácii moci.

¹ Podrobne som čiastkové témy vo vzťahu k naratívnym reprezentáciám minulosti spracovala v monografii: HLÓŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť (Vybrané folkloristické aspekty)*. Bratislava, 2008. Príspevok sčasti vychádza a nadväzuje na túto publikáciu.

² HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí očima historika. In: Maslowski, N. - Šubrt, J. a kol.: *Kolektivní paměť – k teoretickým otázkám*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2014, s. 46-67.

³ HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí očima historika, s. 46.

Upozorňuje sa aj na skutočnosť, že tzv. veľké dejiny majú tendenciu opomíňať ich lokálny rozmer⁴, pričom práve výpovede získané metódou oral history túto medzeru môžu vyplniť. Princíp alternatívnosti by som označila za jednu z príčin spomenutej vlny záujmu o oral history aj v postkomunistických krajinách. Otváranie „nových“ tém a ich výskum bol a je nezriedka možný len prostredníctvom ústnych prameňov alebo iných egodokumentov. Osobné výpovede aktérov, svedkov či obetí môžu podávať iný, ako oficiálny výklad dejinných udalostí alebo takých tém, ktoré boli oficiálne jednostranne interpretované (praktiky vo vrcholovom športe za socializmu, kolektivizácia poľnohospodárstva, politické procesy, cenzúra v médiách, umení a kultúre ai.). Je potrebné však zároveň zdôrazniť, že záujem etnológie a antropológie sa tradične viac sústreďoval na skúmanie každodennosti a na obrazy minulosti očami bežného človeka, než iné humanitné disciplíny.⁵

K napísaniu tohto príspevku ma inšpirovala publikácia A. Portelliho,⁶ v ktorej som našla mnoho konštatovaní a záverov podobných tým, ku ktorým som priebežne dospela a čoho jednou z príčin môže byť aj spoločné folkloristické školenie a bádateľské zameranie.

Príspevok má metodologický charakter. Vychádzam z mojich dlhoročných folkloristických výskumov, venovaných naratívnyim interpretáciám minulosti a to či už v podobe tradičných kanonizovaných žánrov, ako sú povesti⁷ alebo živých a na osobu nositeľa viazaných memorátov - rozprávání zo života a spomienkových rozprávání. Samostatnú časť príspevku venujem histórii záujmu folkloristiky na Slovensku o naratívne reprezentácie minulosti. Práce z tejto oblasti priniesli totiž mnohé zásadné terminologické a inšpiratívne metodologické východiská pri mojom uvažovaní o koncepte *spontánnej autobiografie*, čomu venujem druhú časť príspevku.

Záujem folkloristiky na Slovensku o naratívne reprezentácie minulosti

Obrazy minulosti, štrukturované do príbehov alebo ich zárodokov, predstavujú výrazný faktor konštruovania a potvrdzovania individuálnej i skupinovej identity. Je im tiež pripisovaný vysoký ideový, ideologický či dokonca propagandistický potenciál vzhľadom na budúce ašpirácie daného spoločenstva.

⁴ GRYGAR, Jakub: Strážci paměti. Autobiografické vyprávění a normativní aspekty kultury ve Stonavě. In: *Český lid* 2003, 90, č. 2, s. 135.

⁵ HERZÁNOVÁ, Ľubica: Autobiografia a životopisné zápisky ako prameň. In: *Etnologické rozpravy*, 2003, č. 2, s. 65-66.

⁶ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha : Karolinum 2020.

⁷ HLŔŠKOVÁ, Hana: *Historické tradície a ich fabulované formy ako etnoidentifikačný faktor formovania slovenského národa*. Rkp. kandidátskej dizertačnej práce. Bratislava 1990, 220 str.

Manipuluje sa nimi v politike, publicistike i vo vede. Sú súčasťou historickej pamäti, kde tvoria špecifickú zásobnicu sociálnej pamäti a využívajú sa na jej interpretáciu či reinterpretáciu podľa deklarovateľných či spontánných potrieb a záujmov spoločnosti.

Naratívne reprezentácie minulosti spoločnosti na určitom stupni jeho integrácie v štádiu novodobého národa sa skladajú z dvoch relatívne samostatných zložiek: z oficiálnej a z neoficiálnej. Prvú zložku predstavuje historiografia, politická a ideologická manipulácia s historickými faktami a umelecká tvorba. Jej súčasťou sú i historické pamiatky hmotnej a duchovnej podoby – pamätníky, oslavy, pamätné dni, ale tiež populárno-vedecká spisba a inomediálne spracovania historických tém (film, video, opera ai.). Druhú zložku tvorí individuálna a kolektívna historická pamäť bežných členov spoločnosti, ktoré majú zväčša podobu ústnych naratívov. V nich sa však premietajú aj poznatky, nálady, pocity a názory, ovplyvnené a formované prvou zložkou. Ako som uviedla vyššie, obe zložky naratívnych reprezentácií minulosti sa navzájom ovplyvňujú, neraz sú v protirečivom vzťahu, pričom neoficiálna historická pamäť nezriedka býva alternatívnym výkladom oficiálnych reprezentácií historických udalostí a konania osobností.

V skupinovom modeli tradičného rozprávačského repertoáru sa aj na Slovensku okrem tradičných žánrov (čarovná rozprávka, povesť, legenda, humoristické podanie) výrazne črtali živé, no na osobu rozprávača a na situačný kontext viazané, a preto zdanlivo nestabilné naratívy. Folkloristika vôbec “objavila“ naratívy s tematikou osobnej histórie vtedy, keď svoj záujem o nositeľa folklóru presmerovala od skupiny k jednotlivcovi.⁸ Vystriedala tak koncept skupiny – anonymného nositeľa folklóru, ktorý dominoval vo folkloristickej práci v 19. storočí aj na Slovensku – v období národnoemancipačných snáh tzv. malých národov Európy 19. storočia. V slovenskej folkloristike až v polovici 20. storočia upozornil na takéto texty A. Melicherčík⁹ a ako prvá sa tomuto naratívneému žánru, nazývanému *memorát*, teoreticky venovala M. Kosová-Kolečányi,¹⁰ neskôr komplexne monograficky J. Michálek¹¹ a začiatkom 90. rokov G. Kiliánová.¹²

⁸ BENDIX, Regina: *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. The University of Wisconsin Press 1997.

⁹ MELICHERČÍK, Andrej: Príspevok ku skúmaniu funkcií ľudovej rozprávky. In: *Národopisný zborník Matice slovenskej*. 1946, VI-VII, č. 2-4, s. 259-231; MELICHERČÍK, Andrej: Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní. In: *Národopisný zborník Matice slovenskej*. 1946, VI-VII, č. 2-4, s. 200-202.

¹⁰ KOSOVÁ – KOLEČÁNYI, Mária: K problému rozprávania zo života ako folklórneho druhu. In: *F. Wollmanovi k sedmdesiatinám*. Brno 1958, s. 530-540

¹¹ MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava, 1971.

¹² KILIÁNOVÁ, Gabriela: Rozprávanie zo života ako žáner ľudovej prózy. In: *Slovenský národopis*

Profesionalizácia spoločenskovedných disciplín, a teda aj zintenzívňujúce sa etnografické, jazykovedné, no i folkloristické výskumy začiatkom 20. storočia ukázali živý rozprávačský repertoár, v ktorom z hľadiska kvantity, predovšetkým však z hľadiska významu, memoráty tvorili jeho živú a početnú súčasť. Veľkým prínosom k zmene výskumnej metodologickej paradigmy boli dialektologické výskumy Samuela Cambela.¹³ Cambel nesledoval folkloristické ciele – zaznamenával celú šírku aktuálneho rozprávačského repertoáru s cieľom získať materiál, ktorý analyzoval z hľadiska dialektológie. M. Kosová-Kolečányi zase zúročila svoje poznatky z terénnych výskumov na pôde Slovanského seminára FF UK v rokoch 1928–1942 pod vedením F. Wollmana.¹⁴ Konceptia viacročnej systematickej výskumnej práce v rámci tzv. wollmanovskej zberateľskej akcie na území celého Slovenska vychádzala z princípu tvorivej osobnosti v kontexte hospodárskych, sociálnych a rodinných daností prostredia, v ktorom narátor žil. Tradičná folkloristika 19. storočia totiž jednotlivca považovala za typického predstaviteľa skupiny (lokálneho spoločenstva, zamestnaneckej, konfesionalnej skupiny ai.) a ak sa aj folkloristické bádanie venovalo jednotlivým osobnostiam, boli to vynikajúci jednotlivci, ktorí sa istým spôsobom vymykali (šírkou repertoáru, mierou tvorivosti, individuálnym nadaním) z jadra nositeľského kolektívu. Aj v prípade, že sa folkloristika na Slovensku venovala rozprávaniu ako takému aj z hľadiska jednotlivých rozprávačských osobností, na problematiku hľadela zo zorného uhla skupinovej identity – rozprávača chápala ako typického, prípadne výnimočného predstaviteľa lokálneho či regionálneho rozprávačského repertoáru alebo štýlu.¹⁵

Memorát ako dynamický fenomén kultúry je neustále živý azda aj kvôli väzbe na intímnejší sociálny rámec. Kým tradičné žánre (rozprávka, povesť, legenda) hovorili o skupinových ambíciách, činoch či prehrách,¹⁶ memorát tieto témy individualizuje. Ak je v prvých hrdinom kolektív (i jednotlivý hrdina symbolizuje skupinu), v memoráte sa s osudom, podmienkami pasuje jednotlivec. Vyrovnávanie sa s osudom a podmienkami je jadrom deja – príbehu alebo jeho zárodok v naratívnej podobe. Individualizácia života vyvíjajúcej sa civilizácie vedie aj k ústupu tradičných žánrov, ako autentického sebavyjadrenia sa skupiny. “Súčasnnej spoločnosti, ktorá je ovplyvnená rôznorodými civilizačnými, technickými a spoločensko-kultúrnymi procesmi, nestačia a nezodpovedajú dávne obsahy, ktoré pomaly, ale dôsledne miznú zo živého rozšírenia.”¹⁷

40, 1992, s. 267–280.

¹³ ŽEŇUCHOVÁ, Katarína: *Samuel Cambel na pomedzi vedných disciplín*. Bratislava 2009.

¹⁴ HLŔŠKOVÁ, Hana: Pôsobenie Franka Wollmana na Slovensku v kontexte dejín folkloristiky. In: Pospíšil, I. – Zelenka, M. (eds.): *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svět*. Brno, 2004, s. 27–41.

¹⁵ KOSOVÁ, Mária: Rozprávkar Jozef Rusnák-Bronda. In: Gašpariková, V. (ed.): *Horehronie. Folklorne prejavy v živote ľudu*. Bratislava, 1988, s. 15–76.

¹⁶ MELICHERČÍK, Andrej: *Slovenský folklór. Chrestomatia*. Bratislava, 1959.

¹⁷ SIMONIDES, Dorota: Folklor słowny. In: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*.

K histórii oral history na Slovensku

Na rozdiel od Českej republiky, na Slovensku je nateraz k dispozícii len jedna práca metodického/učebnicového charakteru¹⁸ – práce pražskej vaňkovej školy orálnej histórie preto niekoľko rokov slúžili na Slovensku ako základné príručky pri výučbe kurzu Orálna história na FiF UK v Bratislave.¹⁹

I keď M. Vrzgulová považuje za pravdepodobný počiatok používania metódy oral history na Slovensku projekt Nadácie Milana Šimečku „Malé dejiny česko-slovenských vzťahov“²⁰, nazdávam sa, že za iniciátorku a presadzovateľku “zavedenia” a rozpracovania metódy oral history na Slovensku možno označiť sociologičku Zuzanu Kusú. Na sklonku 80. a v 90. rokoch 20. stor. sa venovala problematike životných dráh a stratégií príslušníkov a potomkov slovenskej predprevratovej inteligencie.²¹ Okrem riešených grantových projektov,²² pôsobila tiež ako externá prednášajúca na Katedre sociológie FiF UK v Bratislave, kde viedla kurzy kvalitatívnej sociológie. Aj na základe jej podnetu v roku 1993 zorganizovala Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV pracovný seminár s názvom “Orálna história a biografická metóda”, na ktorom vystúpili s príspevkami Z. Kusá, historička E. Mannová, etnologička Z. Beňušková a folkloristka H. Hlôšková. Referáty, predovšetkým však podnety z diskusie boli stimulom na zorganizovanie širšie koncipovaného interdisciplinárneho seminára s medzinárodnou účasťou “Oral history – metóda či cieľ?”, ktorý sa konal v Bratislave v máji roku 1994. Spoluorganizátormi boli Ústav etnológie SAV, Nadácia Milana Šimečku²³ a Informačné centrum Rady Európy v Bratislave. Na podujatí odznelo desať referátov bádateľov z Čiech, Kanady a Slovenska, zastupujúcich sociológiu, historiografiu, etnológiu a folkloristiku. Výber z prednesených príspevkov bol publikovaný ako samostatný blok

Wrocław 1981, s. 339.

¹⁸ OTČENÁŠOVÁ, Slávka: *Oral history ako metóda historického výskumu a jej využitie v praxi*. Košice: UPJŠ, 2015.

¹⁹ Na Katedre etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave autorka príspevku viedla tento povinne voliteľný kurz v magisterskom stupni štúdia v rokoch 2004 – 2020.

²⁰ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter.: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*. Bratislava: Marenčin PT, 2020, s. 216.

²¹ Internú ašpirantúru na ÚFS SAV ukončila v roku 1991 obhajobou kandidátskej dizertačnej práce *Biografický prístup v sociológii*.

²² Cieľom projektu “20. storočie v rodinách slovenskej predprevratovej inteligencie” bolo poznávanie prieniku spoločenských a politických zmien do každodenného života a kultúrnej klímy rodín a životných ciest ich príslušníkov (viď KUSÁ, Z. 1996).

²³ Nadácia Milana Šimečku v rámci svojich projektov kontinuálne uplatňuje metódu oral history. Viď: <http://www.nadaciamilanasidecku.sk/>

v periodiku *Etnologické rozpravy*,²⁴ kde sú publikované aj tematicky príbuzné príspevky k problematike sociálnej/historickej pamäti.

Interdisciplinárnu oral history i podnety na jej praktické využitie v amatérskom genealogickom bádani vyzdvihol odborný-metodický seminár, ktorý začiatkom novembra 1994 zorganizovala Slovenská genealogicko-historická spoločnosť pri Matici slovenskej.²⁵ Príspevky²⁶ Z. Kusej, M. Botikovej, H. Hlôškovej, E. Mannovej a Z. Kozákovej sa venovali teoretickým i praktickým problémom a špecifikám využitia metódy oral history, ako prostriedku na získavanie informácií o pôvode, príbuzenských vzťahoch a vývoji rodín na Slovensku. Diskusia na seminári ukázala, že získané poznatky môžu zostavovatelia a pisatelia rodinných kroník a genealógií výborne zužitkovať. Psychologička Z. Kozáková poukázala na psychologické súvislosti spomínania/zabúdania vo vzťahu k špecifikám jednotlivých generačných vrstiev a osobnostného typu narátorov.

Na pôde Ústavu etnológie SAV²⁷ viedla kontinuálne od roku 2006 grantové projekty zamerané na použitie oral history Z. Profantová.²⁸ Interdisciplinárne riešiteľské tímy, prepojené so zahraničím, boli účastníkmi konferencií, príspevky a výsledky grantových projektov boli publikované v samostatných zborníkoch.²⁹ Projekty využili oral history na otvorenie mnohých nových tém - od dejín architektúry socializmu cez fenomén validity naratívov získaných touto metódou až po autobiografickú reflexiu chalupárenia, ako jedného zo špecifických prejavov životného štýlu obdobia socializmu. V každom prípade však priniesli mnoho nových podnetov na ďalšie rozpracovanie problematiky naratívnych reprezentácií minulosti, ktorej narátori boli aktérmi/pamätníkmi.

Metodológia oral history sa produktívne uplatnila aj v grantových projektoch zameraných na dejiny samotnej etnológie/folkloristiky, ktoré viedla Z. Beňušková na Katedre etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre.³⁰

²⁴ *Etnologické rozpravy* 1996, č. 1.

²⁵ Spoločnosť bola založená v roku 1991 v Martine, bližšie: www.genealogy-heraldry.sk. Jej publikačný orgán je periodikum *Genealogicko-heraldický hlas*.

²⁶ *Genealogicko-heraldický hlas* V., 1995, č. 2.

²⁷ Dnes Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.

²⁸ Naratívna každodennosť v kontexte historických zlomov v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989, 1993 z pohľadu dynamiky vývoja hodnôt, 2006–2009: projekt VEGA; Naratívna každodennosť socializmu, 2010–2012: VEGA (Ústav etnológie SAV/Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – vedúca projektov: Zuzana Profantová).

²⁹ PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989*. Bratislava 2005; PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí – naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej perspektívy*. Bratislava 2007; PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.) *Žili sme v socializme I., II*. Bratislava 2012, 2015.

³⁰ Dejiny etnológie na Slovensku v 20. storočí. Inštitúcie, osobnosti, projekty, výsledky. V spolupráci s ÚEt SAV a KEKA FiF UK Bratislava, 2008–2010: projekt VEGA.

Ich výsledkom sú o.i. i audiovizuálne profily osobností etnológie a folkloristiky na Slovensku,³¹ ako aj publikácia venovaná osobnostiam pôsobiacim mimo akademických centier, zväčša v múzeách.³²

Pred časom som podrobne charakterizovala tri projekty, ktoré vyústiac do samostatných publikácií, uplatnili metodológiu oral history.³³ Označila som ich z istého hľadiska za reprezentatívne a potvrdzujúce konštatovanie, že metódou oral history bádatelia zväčša skúmajú marginalizované či tabuizované sociálne skupiny alebo témy. Zameranie projektov do veľkej miery limitovali tiež dobové spoločensko-politické okolnosti, keďže všetky boli riešené po politickej ruptúre roku 1989. Z hľadiska kontinuity výskumu, rozsahu a kvality zaujíma výnimočné miesto výskum spomienok preživších holokaust. Projekt i jeho publikačné výstupy výrazným spôsobom ukázali aj étos metódy oral history. Ak sa totiž ľudia, ktorých životné príbehy sú východiskom naratívizácie obdobia holokaustu/šoa, odhodlali rozprávať, práve oni vedia, akú moc má pamäť. Mnohí pociťovali morálnu povinnosť vypovedať a tak z ich monológov sa po prečítaní knihy *Prežili holokaust*³⁴ rozozvučí dialóg svedomia páchatel'ov, obetí, divákov a pomocníkov obetí ako memento.³⁵

Dvaja z tímu výskumníkov pamäti na holokaust, protagonisti využívania metodológie oral history na Slovensku, M. Vrzgulová a P. Salner, v uplynulom roku vydali publikáciu, v ktorej túto metodológiu opäť produktívne využili.³⁶ Gros publikácie tvoria dva rozhovory – Salner a Vrzgulová sú si navzájom „výskumníkmi“ i narátormi. V zhrňujúcej záverečnej stati M. Vrzgulová vyzdvihuje významné špecifikum materiálu získaného metodológiou oral history: „Rozhovor – výsledok práce touto metódou obsahuje nielen príbehy, ale aj hodnotenie udalostí a doby, preto oral history môže byť pre mnohých ľudí, politické strany

³¹ BEŇUŠKOVÁ, Zuzana – NÁDASKÁ, Katarína – RATICA, Dušan: *Osobnosti slovenskej etnológie*: Ján Michálek, 2009, 13,45 min.; Lubica Droppová, 2009, 10,03 min.; Soňa Švecová, 2009, 10, 50 min.; Soňa Kovačevičová, 2009, 10, 22 min.; Milan Leščák, 2010, 14,31 min.; Viera Gašparíková, 2010, 15,50 min.; Kliment Ondrejka, 2010, 13,30 min.; Ester Plicková, 2010, 14,20 min.

³² JÁGEROVÁ, Margita – KRAUSOVÁ, Agáta – VOLANSKÁ, Slávka: *Etnológia v regiónoch*. Nitra, 2019.

³³ HLŔŠKOVÁ, Hana: Orálna história na Slovensku. K dejinám a teoretickým výsledkom. In: Botíková, Marta – Jakubíková, Kornélia – HlŔšková, Hana – Janto, Juraj: *Výskumné a metodické postupy súčasné slovenské etnológie*. Brno, 2013, s. 62–85.

³⁴ SALNER, Peter: *Prežili holokaust*. Bratislava: VEDA, 1997.

³⁵ Jedným z výstupov projektu je vzdelávací dokumentárny film “Videli sme holokaust – hlasy tých, čo prežili”. Film je zosrihom osobných svedectiev preživších prenasledovanie počas druhej svetovej vojny.

³⁶ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) – SALNER, Peter: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*. Bratislava: Marenčin PT, 2020.

či režimy nepríjemná a nepohodlná.“³⁷ P. Nora tiež v tejto súvislosti hovorí, že pamäť je bezbranná proti akémukoľvek použitiu, zneužitiu a manipulácii.³⁸ A. Portelli aj v súvislosti s akademickým akceptovaním metodológie oral history konštatuje, že nebola v niektorých kruhoch všeobecne prijímaná - aj kvôli tomu, že „prekopala“ mnoho dovedy všeobecne prijímaných právd.³⁹ Komunikačná skúsenosť z bohatého a rozsiahleho materiálu naratívnych interview so Židmi, ktorí prežili holokaust/šoa, viedla M. Vrzgulovú ku konštatovaniu: „... metodika tohto výskumu s dvomi výskumníkmi a jedným spomínajúcim pamätníkom bola vskutku dobre premyslená. Umožnila nám rozdeliť si úlohy podľa individuálnych charakteristík svedka, našich predností či nedostatkov, ale aj momentálneho fyzického a psychického nastavenia. Obvyklá prax bola, že jeden z nás viedol rozhovor a druhý počúval, prípadne si robil poznámky, zvažoval, čo treba doplniť alebo vysvetliť. To, komu bude prednostne rozprávať svoj príbeh, určil hneď na začiatku prirodzene a spontánne svedok. Ako dvojica odlišujúca sa rodinným pôvodom, (ne)príslušnosťou k židovskej komunite, vekom a rodom sme ponúkali dve diametrálne odlišné možnosti. Voľba „hlavného“ poslucháča, či partnera v rozhovore, sa veľmi logicky odzrkadlila v spôsobe svedkovho rozprávania, v obsahoch jednotlivých spomienok, vo výbere a vysvetľovaní niektorých reálií.“⁴⁰ Ďalej uvažuje o informačnej validite získaného materiálu a podmienke, ktorá umožňuje získané dáta validizovať: „Práve istá formálne identická štruktúra rozhovorov, ktorá otvára možnosti prepájania a porovnávanie svedectiev, sa nám s odstupom času javí ako významný prínos a pridaná hodnota i tak mimoriadne bohatého zdroja informácií, ktorý týmto výskumom vznikol.“⁴¹

Zhrňujúco možno konštatovať, že obdobie deklarovaného využívania metódy oral history na Slovensku:

- 1) môžeme datovať od prelomu 80. a 90. rokov 20. storočia,
- 2) tematické zameranie projektov sa odvíjalo od dovedy tabuizovaných či marginalizovaných tém,
- 3) je zjavná snaha po interdisciplinarite v rámci riešených projektov,

³⁷ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*, s. 215.

³⁸ NORA, Pierre: *Mémoire collective*. In: le Goff, Jacques (ed.): *La nouvelle histoire*. Paríž, 1978, s. 9.

³⁹ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum, 2020, s. 8.

⁴⁰ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*, s. 218.

⁴¹ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*, s. 219.

- 4) v polovici 90. rokov 20. storočia sa začína výučba špeciálnych kurzov na univerzitách,⁴²
- 5) výraznú aktivitu pri zbere naratívov a ich využití na výučbové a výchovné účely laickej verejnosti, najmä detí a mládeže, vyvíjajú inštitúcie tretieho sektora,
- 6) doteraz neexistuje centrálna databáza riešených projektov a publikačných výstupov týkajúcich sa problematiky oral history.

Dialogickosť - základný princíp metodológie oral history

Ako plodné sa javí nazerať na oral history z komunikačného aspektu. Ak sa stotožníme s tézou M. Halbwachsa, že: „...kolektívna pamäť nie je daná, ale sociálne konštruovaná...pričom však nositeľmi pamäti sú jednotlivci, ako členovia skupiny,“⁴³ uplatnenie komunikačného prístupu môže problematiku konštruovania kolektívnej pamäti sprecizovať. J. Lotman však upozorňuje, že zapamätaniu podliehajú udalosti výnimočne a istým spôsobom vymykajúce sa z toku každodenného života a zdôrazňuje tiež fenomén písma, ako jeden z mechanizmov fungovania kolektívnej pamäti.⁴⁴ Aj z tohto aspektu treba chápať ústne naratívy našich súčasných narátorov. Ich vyjadrovanie, konštruovanie naratívov je výrazným spôsobom ovplyvnené písanou kultúrou prostredníctvom výučby, publicistiky, náučnej literatúry i beletrie. Naši dnešní narátori „sa rodia“ do písanej kultúry a podľa stupňa dosiahnutého vzdelania, profesionálnej dráhy či osobných záľub sa viac alebo menej riadi aj ich ústny prejav. A tak paradoxne znie v tejto súvislosti Lotmanovo konštatovanie, že: „...kým kultúra s písmom je zameraná na minulosť, ústna kultúra na budúcnosť (úloha veštieb, prorociev).“⁴⁵

Oral history, ako výskumná metóda súčasnej kvalitatívne orientovanej sociológie, historiografie či etnológie predpokladá intervenciu výskumníka. On je tým činiteľom, kto formuluje výskumný problém, on iniciuje záujem o tému. Nezaujíma ho minulosť narátora ako taká, svoju pozornosť zameriava na konkrétne obdobie či historickú udalosť a konkrétne okolnosti. Práve tu vidím podstatný rozdiel od prirodzených situácií spomínania. Navyše: „Výpoveď vykonanú v reakcii na rad položených otázok je potrebné chápať ako dielo dvoch informantov: opytovateľa a opytovaného. Svedectvo v skutočnosti nepozostáva len z odpovedí, ale aj z otázok.“⁴⁶

⁴² Na vtedajšej Katedre folkloristiky a regionalistiky FF Vysokej školy pedagogickej v Nitre v rokoch 1994-2004 viedla kurz Orálna história autorka príspevku.

⁴³ HALBWACHS, Maurice: *On Collective Memory*. Chicago – London 1992, s. 48.

⁴⁴ LOTMAN, Jurij: *Text a kultúra*. Bratislava, 1994, s. 20.

⁴⁵ LOTMAN, Jurij: *Text a kultúra*. Bratislava, 1994, s. 22.

⁴⁶ VANSINA, Jan: *Oral tradition*. Harmondsworth, 1973, s. 29.

Metodické návody na získavanie údajov prostredníctvom oral history uvádzajú model naratívneho interview vypracovaný predstaviteľom nemeckej biografickej sociológie F. Schützom. V ňom sa ako prvá fáza odporúča nechať narátora súvislo a voľne vyrozprávať svoj životný príbeh.⁴⁷ F. Schütze „spontánne rozprávanie“ (tiež „extempore rozprávanie“) chápe v súvislosti s metodikou naratívneho interview ako spomenutú prvú fázu výskumu, keď sa „... informant na vlastné interview a jeho tému nijako systematicky nepripravuje, nenacvičuje ústne ani písomne formulácie svojej prezentácie.“⁴⁸ Schütze si zároveň uvedomuje, že príbehy, ktoré podá narátor, mohol už predtým viackrát rozprávať, no za jedinečnú črtu dialógu s výskumníkom považuje nový kontext rozprávania, s cieľom „znovu nastoliť bezprostredné prepojenie medzi samotným rozprávaním a procesom spomínania a vrstvenia zážitkov.“⁴⁹ Výskumník vstupuje do komunikačného aktu a istým spôsobom, i keď nezámerne, vždy ovplyvňuje situáciu a výsledný produkt komunikácie - naratívnu reprezentáciu minulosti. Výskumníci pracujú metódou oral history s narátormi, ktorí spomínajú na udalosti nezriedka spred niekoľkých desiatok rokov. V rozhovore sa reaktualizuje narátorom zažitá skúsenosť a práve monologická prvá fáza naratívneho interview sa najviac blíži *spontánnej autobiografii* - teda cyklu rozprávání zo života, ktoré vznikajú v rámci referenčných skupín narátora a narátor ich prezentuje v tzv. prirodzených rozprávačských situáciách. Pri prvej fáze naratívneho interview sa zdôrazňuje zásada, že výskumník nemá zasahovať do monologického rozprávania. I napriek tomu sa ráta s princípom dialogickosti - výskumník spolupracuje s narátorom pomocou gest, mimiky, podporných slovíčok a krátkych formulácií. Situácia rozhovoru je teda komunikatívnou interakciou.

Ak sú členmi komunikačnej situácie partneri, ktorí prežili tie isté udalosti, je veľký predpoklad, že ich naratívy môžu byť variantmi jednej verzie - akýmsi paralelným dialógom. Je pochopiteľné, že účastníci historických udalostí z hľadiska ich statusu ako aktéri, obeť či svedkovia podajú rôzne verzie prežitých minulých udalostí. Tieto verzie však vytvárajú plastickejší obraz minulosti. Sú výsledkom dialógu verzií, ktorý sa môže v istých momentoch preľnúť a do jednotlivých verzií včleniť nové interpretácie historických faktov a prežitej minulosti. To sa deje predovšetkým v argumentačnej rovine naratívov.

Ak je skúsenostné východisko aktérov komunikácie - výskumníka a narátora úplne odlišné (etnické, generačné, rodové, kultúrne rozdiely), narátor je v pozícii výlučného a neopakovateľného zdroja informácií a výskumníkova funkcia viesť rovnovážny dialóg je oslabená. Na základe svojej prípravy - štúdia doterajších poznatkov o téme má vytvorenú sumu poznatkov. Interpretčný rámec mu určujú pramene, z ktorých študoval a čerpal, autobiografické spomínanie

⁴⁷ MANNOVÁ, Elena: Oral history a historiografia. In: *Etnologické rozpravy*, 1996, č. 1, s. 33.

⁴⁸ SCHÜTZE, Fritz: Narativní interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf*, 1999, č. 20, s. 33.

⁴⁹ SCHÜTZE, Fritz: Narativní interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf*, 1999, č. 20, s. 34.

narátora môže však tento rámec zmeniť podstatným spôsobom. Je to zvlášť zjavné, keď sa do „porovnania“ dostanú napríklad jednostranne interpretované historické udalosti z hľadiska príslušníkov skupiny pri moci alebo sa otvoria témy, o ktorých sa mlčalo a generácia súčasníkov o nich nevie nič alebo len veľmi málo. Rozprávanie, opis i argumentácia sú v tomto prípade iné (podrobnejšie, údernejšie, rozsiahlejšie), ako keď narátor a výskumník boli účastníkmi udalostí, na ktoré sa spomína a majú podobnú životnú skúsenosť.

Inšpirácie oral history folkloristikou

Interdisciplinárna vtedajších odborných stretnutí i publikačných výstupov z prelomu 80. a 90. rokov bola inšpirujúca a vzájomná. Inšpirácie pri spoznávaní metodológie oral history pre literárnu teóriu a dejiny slovenskej literatúry napríklad priznáva na počiatku tretieho milénia i literárny teoretik a historik V. Marčok. Marčok sa folklórnym žánrom, no tiež vzájomným vzťahom folklóru a literatúry v dejinách slovesnosti na Slovensku venoval dlhodobo a sústredene.⁵⁰ Takýto pohľad „z druhej strany“ – teda z pozícií literárnej histórie a teórie predstavuje aj jeho štúdiá, v ktorej reaguje na potrebu „zrekonštruovať vzájomné vzťahy medzi literatúrou a ústnou slovesnosťou v celom dejinnom priestore“ slovenskej literárnej kultúry.⁵¹ Ako konštatuje, literáti sa tradične sústreďovali na esteticky a ideovo nosné žánre a formy a ich apretáciu v duchu dobovej estetiky a filozofie. Perspektívu, podľa neho, predstavuje orientácia na oral history – ako nová možná metodologická orientácia folkloristiky či literárnej vedy.⁵² Predstavuje možnosť autenticky zachytiť „folklórnu náráciu a hovorovú reč“⁵³ a zároveň využívanie spisovateľmi – napr. zo slovenských V. Šikula, P. Jaroš, R. Sloboda či Š. Moravčík v tzv. neliterárnej literárnosti, keď v tvorivom autorskom spracovaní takéto texty reprezentujú výmyselnosť, vystatovačnosť, dobiedzavosť, mýtotvornosť, fabulačnú bohatosť, mystifikačnú hravosť, karnevalizáciu.

Na úvod kurzu Orálna história som zvykla citovať G. Bruna: *Se non è vero, è ben trovato*.⁵⁴ Ako folkloristka túto charakteristiku dokonca rátam za jednu z najdôležitejších schopností rozprávača, ktorého považujeme za výnimočného. A ako konštatuje A. Portelli: „Pochybná spoľahlivosť tohto rozprávania

⁵⁰ MARČOK, Viliam: *O ľudovej próze*. Bratislava: Mladé letá, 1974; MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1980.

⁵¹ MARČOK, Viliam: „Rečové žánre“ ako najnovší horizont styku literatúry s folklórom. In: Profantová, Z. (ed.): *Folklor a folkloristika na prahu milénia na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo ARM 333, 2000, s. 118-123.

⁵² MARČOK, Viliam: „Rečové žánre“ ako najnovší horizont styku literatúry s folklórom, s. 119.

⁵³ MARČOK, Viliam: „Rečové žánre“ ako najnovší horizont styku literatúry s folklórom, s. 120-121.

⁵⁴ Voľný preklad: Ak to aj nie je pravda, je to výborná história.

zvýrazňuje jeho imaginatívnu a symbolickú kvalitu.⁵⁵ A folkloristika tiež vie, že spomienky sa z pamäti vynárajú a obrazy minulosti spomínajúci tvoria v určitých (a nezriedka ritualizovaných) situáciách – pamätníci ich rozprávajú na podnet členov rodiny, rovesníkov, susedov ai. – tých, ktorí sú zvedaví, ale aj takých, ktorí len prosto chcú zdieľať sugestívnu rozprávačskú atmosféru. A práve táto atmosféra je veľmi ťažko reprodukovateľná a opísateľná odborným jazykom. Potešenie z opakovaného rozprávania a počúvania tých istých dôverne známych príbehov vyplýva z tzv. estetiky totožného, ako tento fenomén pomenoval ruský folklorista V. J. Gusev. Zažívajú to napríklad hádam všetci starí rodičia, ako sa blízky vzťah s vnúčatami pestuje aj vzájomným počúvaním a pociťujú tiež temer absolútnu oddanosť najmladších. Pestuje sa tak nielen dôverný vzťah „obkročmo“ cez generácie, ale do dobrých a dobre vyrozprávaných príbehov zaodeté sa odovzdávajú aj hodnoty a skúsenosti, ktoré ako posolstvo akejsi rodinnej filozofie života zasievajú semienka rebrička hodnôt v nastupujúcich generáciách. Starý rodič – narátor/pamätník tu zohráva úlohu tzv. dôveryhodného zdroja a nezriedka nespochybniteľnej autority. Ak sa sústredíme na folklór z aspektu tých mechanizmov, ktoré sa považujú za diferenciatívny znak súčasnosti, môžeme konštatovať, že vo folklóre – zvlášť v jeho naratívnych formách – je možné nájsť nemalo archetypálnych pocitov, tém a hodnôt.⁵⁶

Tradícia záujmu európskej folkloristiky o autobiografické naratívy nie je dlhá, možno ju rátať od dvadsiatych rokov 20. storočia a na Slovensku vlastne až vyššie spomenutými príspevkami M. Kolečányiovej a A. Melicherčíka v štyridsiatych rokoch 20. storočia. Doterajšie poznatky folkloristov hovoria skôr o cykle naratívov – vzájomne poprepletaných rozprávanií, opisov, argumentácií, ktoré tvoria autobiografické rozprávanie narátora⁵⁷, a nie o súvislom texte uceleného životného príbehu. Schützeho vyššie uvedená metodická požiadavka má však svoje opodstatnenie. Výskumník sa totiž vždy zaujíma o konkrétnu tému, a nie o celý životný príbeh pamätníka. Vo vyrozprávanej celostnej životnej histórii má však výskumník možnosť sledovať a analyzovať, aké miesto pripisuje narátor téme, udalostiam, ktoré výskumníka zaujímajú – akú úlohu hrali v jeho živote, či presnejšie povedané v jeho aktuálnej naratívnej interpretácii prežitého života. Narátor vo svojom prirodzenom prostredí (ako člen rodiny, zamestnaneckej a iných príležitostných skupín) svoju životnú históriu a „obraz minulosti“ podáva nezriedka na princípe analógie, asociatívnosti, reagujúc na

⁵⁵ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 26.

⁵⁶ SIMONIDES, Dorota (ed.): *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Opole, 1995, s. 5.

⁵⁷ MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava: Veda, 1971.

konkrétne dobové situačné podnety. Zvlášť zjavné je to práve v skupine „spoluzdieľajúcich“, ktorí sú spoluúčastníkmi uplynulých prežitých udalostí. Ich spomínanie pri formálnych (komemorácie) a neformálnych stretnutiach je síce zdanlivo prúdom paralelných monológov, no výsledkom je mozaika individuálnych interpretácií zdieľanej minulosti. Tento proces môže mať aj podobu dialogickej výmeny informácií, ktorej výsledkom môže byť rozdielna, ale aj veľmi podobná verzia obrazu minulosti, na ktorú účastníci spomínajú.

Folkloristika tiež vie, že obsah i formu rozprávania o minulosti ovplyvňuje aj zloženie poslucháčstva. V prípade použitia metódy oral history sme pred pár rokmi s mojou diplomantkou⁵⁸ vykonali folkloristický experiment. Pracovala na téme tzv. stavieb mládeže a zamerala sa na lokalitu Dedina mládeže, kde v čase výskumu žili ešte poslední pamätníci - zakladatelia tejto obce, ktorú ako úplne novú založili 4. 4. 1949. Pilotný výskum sme absolvovali spolu a spolu, no potom tiež každá osve sme navštívili tých istých narátorov. Ich rozprávania sa podstatne líšili. Jej, ako mladej študentke vo veku vnučky narátorov, títo zväčša približovali dobový kontext, uvádzali detaily a konkrétne fakty - skrátka vysvetľovali a poučali. Rozprávania, ktoré rozprávali mne - im generačne podstatne bližšej poslucháčke - mali skôr hodnotiaci a zdieľajúci charakter. Veď sme boli pamätníkmi konkrétnej historickej etapy našej krajiny. Bola to zaujímavá výskumnícka skúsenosť, v tomto i v ďalšom prípade poukazujúca aj na ďalšie vážne úskalie či špecifikum výskumu prostredníctvom oral history.

Skutočnosť, že dobový kontext rozprávania životného príbehu zohráva významnú úlohu pri interpretácii prežitej minulosti, sa ako ponorná rieka vinie už vyššie uvedenými príkladmi. Hovorí o tom aj moja ďalšia bádateľská skúsenosť, keď som mala možnosť ako vášnivú rozprávačku temer tridsať rokov počúvať a pozorovať matku (*1914 - †2001) môjho manžela. Svoje zistenia som zhrnula v samostatnej štúdií v časopise *Slovenský národopis*,⁵⁹ kde som poukázala na skutočnosť, ako viaceré politicko-spoločenské ruptúry, ktoré narátorka počas života zažila, ovplyvnili, ba priam limitovali jej odlišné, vo viacerých prípadoch protichodné interpretácie jednotlivých historických udalostí. Pri tomto - akomsi longitudinálnom výskume - som si tiež uvedomila početnosť a vzájomnú prepletenosť identít výskumníka/čky a narátora/ky a skutočnosť, ako táto okolnosť môže ovplyvniť naráciu. A práve v tomto prípade som začala uvažovať o kon-

⁵⁸ OLŠAVSKÁ, Miriam: „*Socialistická dedina*“ – interpretácia histórie a obraz obce (*Dedina Mládeže*). Magisterská práca obhájená na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK, Bratislava, 2008.

⁵⁹ HLÓŠKOVÁ, Hana: Kategória minulosti v rozprávačskej stratégii. In: *Slovenský národopis*, 44, 1996, s. 319-334.

cepte *spontánnej autobiografie*. Oná narátorka spontánne a priam vášnivo spomínala - opakovane rozprávala o minulosti a bol to cyklus viac-menej ustálených tém a príbehov, i keď v priebehu času sa menilo napr. ich hodnotové poslanstvo, čo folkloristika pozná, lebo: „Životné histórie sú živý organizmus. Je to činnosť, ktorá sa nikdy nekončí, pretože pri nich rozprávači priebežne revidujú obraz svojej minulosti.“⁶⁰ Narátorka rozprávala to, čo bavilo a uspokojovalo ju, opakovane a bez vyzvania. V orálnohistorickom výskume to predstavuje svojím spôsobom úskalie, lebo: „Niekedy chce historik s danou osobou hovoriť o určitej konkrétnej udalosti, rozprávajúci sa napriek tomu stále vracia k dobe a udalostiam, ktoré zaujímajú jeho.“⁶¹ I keď som taký pokus nevykonala, predpokladám, že by síce intervencii cudzieho výskumníka narátorka bola pravdepodobne vyšla v ústrety, nebola by to však jej autentická výpoveď - *spontánna autobiografia*.

Nuž a folkloristika tiež vie, že práve takáto spontánna a autentická rozprávaná autobiografia je skôr cyklom narácií, ako lineárne vyrozprávanou ucelenou autobiografiou. Ústnosťou prehovoru sa uplatňuje aj princíp repetície: „Repetícia je prostriedkom týchto funkcií preto, že médiom je ústny prejav. Orálny prejav je na neustálom strácaní a znovuzískavaní kontroly založený. Hovorené slovo je časovo obmedzené, takže hneď po prednese mizne a môže sa znovu objaviť a dosiahnuť isté trvanie iba neustálym opakovaním. Opakovanie je preto v orálnej komunikácii technickou nevyhnutnosťou.“⁶² Ak výskumník využíva metodológiu oral history, zameriava sa na istú tému, má na výskum vymedzený čas, technické záznamové prostriedky, čo do veľkej miery „naviguje“ narátora a limituje obsah i formu jeho rozprávania. „Pre analýzu a interpretáciu životného príbehu má značnú výpovednú hodnotu práve to, ktorým zložkám svojho života venoval narátor maximálnu pozornosť a ktoré prešiel povrchno alebo sa im pokúsil vyhnúť a prečo.“⁶³ Nesmieme zabudnúť ani na dôležitú a často nevedomovanú skutočnosť, že väčšina našich narátorov má žánrové povedomie o „životopise“ - mnohí sme už elementárnym vzdelaním školení, akú štruktúru a aké tematické akcenty má obsahovať „dobrý“ životopis. Počas pracovného života si túto zručnosť aj niekoľkokrát precvičíme.

⁶⁰ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 79.

⁶¹ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 81.

⁶² PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 311.

⁶³ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 81.

Folkloristický výskum, zameraný na osobnú a rodinnú históriu, upozornil na zdanlivo banálnu metodickú zásadu – zaznamenávať naratívy podľa možnosti v čo najprirodzenejších rozprávačských situáciách. Tak sa v chronologickom slede mnohých autentických rozprávačských príležitostí dá zachytiť *spontánna autobiografia* – teda tie motívy a témy, ktoré môžeme označiť za jadro individuálneho rozprávačského repertoáru. Z obsahového hľadiska tak získame jeden z variantov osobnej/rodinnej/skupinovej histórie, ktorý môže byť v súzvuku, no nezriedka i v protiklade s interpretáciami minulosti inými členmi rodiny/skupiny. Koncept *spontánnej autobiografie* predstavuje z hľadiska narátora ideál autobiografických narácií. Do určitej miery protirečí metodike, uplatňovanej prístupom oral history v podobe naratívneho interview. Tu totiž už sám fakt cieleného záujmu výskumníka o istú tému/obdobie zapríčiňuje “nerovnovážny” – asymetrický vzťah medzi ním a narátorom. Túto asymetriu sa metodika naratívneho interview snaží vybalansovať požiadavkou dvoch, kvalitatívne odlišných, etáp rozhovoru, keď v prvej časti rozhovoru necháva výskumník narátora voľne vyrozprávať svoj životný príbeh, v druhej časti mu kladie doplňujúce otázky.

Tematizácia prežitej minulosti prostredníctvom naratívov sa podľa konceptu *spontánnej autobiografie* konštruuje do žánra memorátu. Konštruktivistický prístup chápe zároveň rozprávačský akt, v ktorom sa spomienkový naratív prezentuje, ako akt vzájomného re-konštruovania identity narátora a poslucháča/výskumníka. Reprezentácia minulosti tak vlastne spája v sebe dve komplementárne roviny:

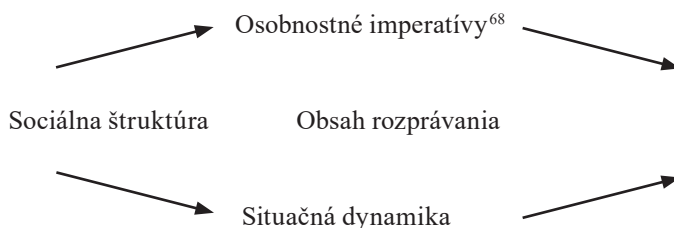
- 1) rozprávania o biografických udalostiach a skúsenostiach narátora reprezentujú sociálnu skutočnosť z istej biografickej perspektívy, a zároveň
- 2) rozprávania môžeme považovať za takú komunikatívnu prax, prostredníctvom ktorej subjekty *konštruujú* svoju individuálno-biografickú a svoju spoločnú sociálnu skúsenosť.⁶⁴

Konštruktivistický prístup k naratívom o minulosti stavia na takomto chápaní fenoménu pamäť. Koncept pamäti ako socializovanej formy sprítomňovania minulého sa objavuje v úvahách M. Halbwachsa v 20. rokoch 20. storočia. Halbwachs rozvíjal koncept kolektívnej pamäti, ktorá nie je daná, ale je sociálne konštruovaná, pričom členovia skupiny spomínajú ako jednotlivci, zároveň

⁶⁴ KICZKOVÁ, Zuzana a kol.: *Pamäť žien: o skúsenosti sebaotvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava, 2006, s. 51.

však ako členovia skupiny.⁶⁵ Kolektívna pamäť sa zároveň viaže na ukotvenie skupiny v čase a priestore.⁶⁶

V tejto súvislosti sa ako plodná inšpirácia javí tiež teoreticko-metodologický rámec amerického sociológa G. A. Finea⁶⁷ tzv. *The Folklore Diamond*:

Tento teoreticko-metodologický model zahŕňa štyri typy premenných: sociálnu štruktúru, osobnostné imperatívy, dynamiku rozprávania a obsah rozprávania, ktoré sú viac-menej navzájom prepojené a tak spájajú vonkajší svet s obsahom textu prostredníctvom osoby a situácie. Sociálna štruktúra, ako vonkajšia premenná poskytuje základ pre zvyšok modelu a nepriamo ovplyvňuje alebo selektuje obsah a formu naratívov. Osobnostné imperatívy (vnútorný alebo psychický stav, osobnosť rozprávača) a dynamika rozprávania (situačný kontext) vplývajú na obsah naratívov, v ktorých sú individuálne varianty rekonštrukciou poznaných, ešte čiastočne zapamätaných textov. Rozprávania („performances“) sú založené na týchto rekonštrukciách vzhľadom na podmienky interakčného komunikačného prostredia.⁶⁹

⁶⁵ HALBWACHS, Maurice: *On Collective Memory*, s. 48.

⁶⁶ HALBWACHS, Maurice: *On Collective Memory*, s. 84.

⁶⁷ FINE, Gary Alan: *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville, USA: The University of Tennessee Press, 1992.

⁶⁸ Osobnostné imperatívy G. A. Fine definuje ako vnútorný alebo intrapsychický stav rozprávača zahŕňajúci pamäť, sebaobraz, náladu a osobnosť, ktoré zohrávajú určitú rolu v naratívnych konštruktoch. Fine zdôrazňuje štyri komponenty vnútorných charakteristických vlastností: 1) vlastná osobnosť; 2) nevedomé motívy; 3) psychický stav; 4) racionálna voľba. Autor v tomto koncepte vykreslil, že „self“ je relatívne stabilné a nemenné, buď ako výsledok emocionálnej socializácie (nevedomé motivácie), alebo ako štrukturálne postavenie (demografické črty), že „self“ je kalkulovanie (racionálna voľba) a je kontrolované lokálnou skúsenosťou daného momentu (psychický stav). Každý komponent je však určitým spôsobom prepojený so sociálnou štruktúrou, ktorá formuje jednotlivca (Fine 1992: 14-20).

⁶⁹ FINE, Gary Alan: *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*, s. 5-6.

Koncept *spontánnej autobiografie* je produktívny a hodný pozornosti orálnych historikov aj kvôli skutočnosti, ktorú uvádza A. Portelli: ... „v terénnej situácii sú vždy dva subjekty a roly „pozorovaného“ a „pozorovateľa“ sú priepustnejšie, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať“⁷⁰ a uvádza aj terénnu skúsenosť, keď hranie roly „objektívneho“ vedca prinieslo skreslené dáta, lebo informátor (spevák piesní) prezentoval taký repertoár, aký očakával, že bude potrebný/zaujímavý pre bádateľa, o ktorom predpokladal isté sociálno-politické zaradenie/názory.

Doteraz sme sa pohybovali v rovine ústneho manifestovania naratívnej prezentácie obrazu minulosti. Na záver by som len uviedla závažný textologický problém - prepis ústneho naratívu či naratívneho interview do písanej podoby. „Očakávať, že prepis nahradí pre vedecké účely pásku [vo význame zvukového záznamu – H.H.], je rovnaké, ako zakladať kritiku umenia na reprodukciách alebo literárnu kritiku na prekladoch.“⁷¹ To je však problém na ďalší samostatný príspevok, pričom aj v tomto prípade môže bohatá skúsenosť folkloristiky poslúžiť metodológii orálnej histórie ako inšpirácia.

Záver

Cieľom príspevku bolo uviesť a charakterizovať koncept *spontánnej autobiografie* do súvislosti s odborným diskurzom v rámci metodológie orálnej histórie. Tento koncept, vychádzajúci z empirických skúseností a teoretických záverov folkloristiky, kladie dôraz na osobnosť narátora a na jeho autentické sebvýjadrenie v čo najprirodzenejších rozprávačských situáciách. Istým spôsobom nachádza styčné plochy s pravidlami vedenia tzv. naratívneho interview. Prehľbuje ich však v miere autentifikácie narátora, ktorý tematicky a žánrovo čo najľahšie konštruje naratívny obraz prežitej minulosti. Výskumník tak získava dáta o témach, obdobiach, postojoch, ktoré vo svojom rozprávanom životnom príbehu narátor považuje za relevantné a hodné naratívneho stvárnenia.

⁷⁰ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 46.

⁷¹ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 65.

Použité zdroje / References

BENDIX, Regina: *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. The University of Wisconsin Press, 1997.

FINE, Gary Alan: *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville, USA: The University of Tennessee Press, 1992.

GRYGAR, Jakub: Strážci paměti. Autobiografické vyprávění a normativní aspekty kultury ve Stonavě. In: *Český lid* 2003, 90, č. 2, s. 135-159.

HALBWACHS, Maurice: *On Collective Memory*. Chicago - London, 1992.

HERZÁNOVÁ, Lúbia: Autobiografia a životopisné zápisky ako prameň. In: *Etnologické rozpravy* 2003, č. 2, s. 65-81.

HLÔŠKOVÁ, Hana: Pôsobenie Franka Wollmana na Slovensku v kontexte dejín folkloristiky. In: Pospíšil, I. - Zelenka, M. (eds.): *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svet*. Brno, 2004, s. 27-41.

HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí očima historika. In: Maslowski, N. - Šubrt, J. a kol.: *Kolektivní paměť - k teoretickým otázkám*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2014, s. 46-67.

KILIÁNOVÁ, Gabriela: Rozprávania zo života ako žáner ľudovej prózy. In: *Slovenský národopis* 1992, 40, s. 267-280.

KICZKOVÁ, Zuzana a kol.: *Pamäť žien: o skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava, 2006.

KOSOVÁ - KOLEČÁNYI, Mária: K problému rozprávání zo života ako folklórneho druhu. In: *F. Wollmanovi k sedmdesátinám*. Brno, 1958, s. 530-540.

KOSOVÁ, Mária: Rozprávkar Jozef Rusnák-Bronda. In: Gašparíková, V. (ed.): *Horehronie. Folklorne prejavy v živote ľudu*. Bratislava: Veda, 1988, s. 15-76.

LOTMAN, Jurij: *Text a kultúra*. Bratislava, 1994.

MANNOVÁ, Elena: Oral history a historiografia. In: *Etnologické rozpravy* 1996, č. 1, s. 31-37.

MARČOK, Viliam: *O ľudovej próze*. Bratislava: Mladé letá, 1974.

MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1980.

- MARČOK, Viliam: „Rečové žánre“ ako najnovší horizont styku literatúry s folklórom. In: Profantová, Z. (ed.): *Folklór a folkloristika na prahu milénia na Slovensku*. Vydavateľstvo ARM 333, Bratislava, 2000, s. 118-123.
- MELICHERČÍK, Andrej: Príspevok ku skúmaniu funkcií ľudovej rozprávky. In: *Národopisný sborník Matice slovenskej*, 1946, VI.-VII, č. 2-4, s. 259-231.
- MELICHERČÍK, Andrej: Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní. In: *Národopisný sborník Matice slovenskej*, 1946, VI.-VII, č. 2-4, s. 200-202.
- MELICHERČÍK, Andrej: *Slovenský folklór. Chrestomatia*. Bratislava: Veda, 1959.
- MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava: Veda, 1971.
- NORA, Pierre: Mémoire collective. In: le Goff, Jacques (ed.): *La nouvelle histoire*. Paríž, 1978, s. 398-401.
- PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum, 2020.
- PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989*. Bratislava, 2005.
- PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí - naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej perspektívy*. Bratislava, 2007.
- PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.) *Žili sme v socializme I., II.* Bratislava 2012, 2015.
- SCHÜTZE, Fritz: Naratívni interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf* 1999, č. 20, s. 33-51.
- SIMONIDES, Dorota: Folklor słowny. In: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. Wrocław, 1981.
- SIMONIDES, Dorota (ed.): *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Opole, 1995.
- VANĚK, Miroslav a kol.: *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc, 2003.
- VANĚK, Miroslav - MÜCKE, Pavel - PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

VANSINA, Jan: *Oral tradition*. Harmondsworth, 1973.

VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter.: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*. Bratislava: Marenčin PT, 2020.

ŽEŇUCHOVÁ, Katarína: *Samuel Cambel na pomedzí vedných disciplín*. Bratislava 2009.

Príspevok vznikol v rámci projektu APVV 16-0345 Súčasné obrazy socializmu (vedúca riešiteľka projektu: PhDr. Monika Vrzgulová, PhD.).

O autorke

doc. PhDr. Hana HLÓŠKOVÁ, rod. Bazovská, CSc. v súčasnosti pôsobí ako vedecká pracovníčka v Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave. V doterajšej vedeckej a pedagogickej práci (Národopisný ústav SAV, Katedra folkloristiky a regionalistiky FF UKF v Nitre, Katedra etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave) sa venovala problematike dejín folkloristiky, folklórnym druhom a žánrom, teórii a dejinám folklorizmu a orálnej histórii. V rokoch 2000-2010 pracovala ako výkonná redaktorka časopisu Slovenský národopis, dve funkčné obdobia (2008-2013) bola predsedníčkou Národopisnej spoločnosti Slovenska.

E-mail: anna.hloskova@uniba.sk